

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:1 • 2013

”När det så stor varder att det något kan göra”

Om barns och ungdomars arbete
i det tidigmoderna Sverige

JAN MISPELAERE *Uppsala universitet*

Barns och ungdomars arbete har inom äldre svensk historieskrivningen ofta förknippats med enkla arbetsuppgifter utförda inom hushållet, exempelvis att springa små ärenden och ta hand om boskap. I denna uppsats visas dock att de till synes enkla och mindre viktiga arbetsuppgifterna inte bara var mycket betydelsefulla för hushållets ekonomi och överlevnad utan även hade stor betydelse för det tidigmoderna Sveriges ekonomi i sin helhet.

Syfte och frågeställningar

I föreliggande uppsats presenteras de första resultaten av en studie som handlar om det tidigmoderna hushållet och om barns och ungdomars delaktighet i hushållets ekonomi. Studien är en del av en större undersökning som Jonas Lindström och jag genomför om de obesuttna hushållens försörjning och deras plats inom den svenska ekonomin, 1600–1750.¹

Artikeln fokuserar i första hand på unga människors arbetsuppgifter: vad de gjorde och i vilken ålder de gjorde vad. Ett syfte är att studera arbetsdelningen mellan könen hos unga människor eller frånvaron av en sådan, vilket för svensk del är ett till stor del utforskat område, åtminstone för perioden före 1750.² I undersökningen har även gjorts

1. Studien stöds av Ragnar Söderbergs stiftelse.

2. Det lilla vi vet om barns konkreta arbetsuppgifter under äldre tid i Sverige finner vi i studierna av Susanna Hedenborg, *Det gåtfulla folket: barnets villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Stockholm* (Stockholm 1997); Eva Österberg, ”Barn i äldre tid”, i Anders Jarlert (red.), *Barnet i kyrkohistorien* (Lund 1998); Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen: 1000–1700* (Stockholm 1999) s. 95, 132–135; Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen 1700–*

Fil. dr Jan Mispelaere, f. 1965, är forskare vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Han disputerade 2009 på avhandlingen: *Guldmynt eller äpple? Straffrättsligt ansvar för barn och ungdomar i Sverige och Nederländerna, 1590–1800*. Tillsammans med fil. dr Jonas Lindström arbetar han för närvarande med forskningsprojektet ”Marknaden före marknadsekonomin. Rörlighet och försörjning bland svensk allmog 1600–1750”.

E-post: Jan.Mispelaere@hist.uu.se

en första ansats att kartlägga de komplexa sociala relationerna rörande unga personer, deras familjer och de som de arbetade för, exempelvis fosterföräldrar, husbönder, grannar och släktingar. Studien berör perioden 1585–1800.

Tidigare forskning om den tidigmoderna människans arbetsliv har framhållit att det fanns två olika sfärer när det gäller kvinnors och mäns arbeten och att det alltså förekommit en tämligen utbredd könsarbetsdelning. En del arbeten utfördes endast av män, en del huvudsakligen av kvinnor. Forskningen har också lyft fram att vissa faktorer, som stånd, fattigdom och brist på arbetskraft, gjorde att de relativt strikta gränserna mellan mäns och kvinnors arbetsfärer suddades ut. Det var till exempel förmodligen inte särskilt vanligt att en bondhustru slog med lie eller körde vagn, men en torparhustru kanske gjorde det mer ofta.³

En annan betydelsefull faktor som påverkar könsarbetsdelningen är ålder.⁴ Enligt Orvar Löfgren skulle uppdelningen i en manlig och kvinnlig sfär inte ha gällt för barn i lika stor utsträckning som för vuxna. När det gäller det tidigmoderna Sverige och barns arbete, har detta dock stannat vid ett antagande, då frågan ännu inte har blivit systematiskt undersökt. Samtidigt är det internationella forskningsläget tvekydigt. Vissa studier från England visar att det fanns en könsarbetsdelning för barn där, medan andra motsäger detta. Ilana Ben-Amos Krausman har givit några exempel från det tidigmoderna England på arbetsuppgifter som utfördes av unga kvinnor och tjänsteflickor trots att de vanligtvis utfördes av äldre pojkar och män. Därmed, menar hon, var könsarbetsdelningen inte alltid särskilt strikt hållen, i synnerhet beträffande sådana arbetsuppgifter som utfördes av de fattigas barn.⁵ Barbara Hanawalt,

1870 (Stockholm 2000) s. 173–175; Marjatta Rahikainen, *Centuries of child labour: European experiences from the seventeenth to the twentieth century* (Aldershot, Hants 2004).

3. Orvar Löfgren, *Arbetsfördelning och könsroller i bondesamhället – kontinuitet och förändring: ett diskussionsunderlag* (Lund 1977) s. 24. För en utförlig diskussion om könsarbetsdelningen under tidigmodern tid se Benny Jacobsson & Maria Ågren (red.), *Levebröd: vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?* (Uppsala 2011), i synnerhet Elisabeth Gräslund Berg, "Könsarbetsdelningen i det tidigmoderna agrarsamhället – med rumsliga perspektiv", *ibid.*, s. 81–101; Jonas Lindström & Jan Mispelaere, "Genus, arbete och hushåll bland jordfattiga på landsbygden" *ibid.*, s. 151–154.

4. Elise van Nederveen Meerkerk & Ariadne Schmidt, "Tussen arbeid en beroep: jongens en meisjes in de stedelijke nijverheid, ca. 1600–1800", *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 3:1 (2006).

5. Ilana Ben-Amos Krausman, *Adolescence and youth in early modern England* (New Haven, CT 1994) s. 42, 77.

som studerat olycksfall från det medeltida England, har däremot funnit mönster som tyder på att en viss könsarbetsdelning förelåg redan vid sju års ålder, då flickor mellan sju och tolv år skadades oftare än jämnåriga pojkar när de utförde hushållsarbete. Då pojkar skadades skedde detta i samband med arbete ute på fältet.⁶

Om Löfgrens hypotes stämmer betyder detta att barn, och möjligtvis även tonåringar, oavsett kön ofta skulle ha utfört samma arbetsuppgifter, och att ju äldre de blev desto tydligare skall deras arbete ha präglats av könstillhörighet. Detta påvisas också i flera internationella studier.⁷ Flickor skulle i synnerhet i jordbruksekonomier ha hållits närmare hemmet och närmare mödrarna, medan pojkar arbetade på allt längre avstånd från hemmet, ofta tillsammans med sina fäder, exempelvis i stallen, på åkrarna och med vagnstransporter.⁸

Eftersom de allra flesta barn och tonåringar i Sverige växte upp på landsbygden, och väldigt många arbetade inom jordbruket, så är det viktigt att undersöka om Löfgrens hypotes verkligen stämmer, om vi vill förstå unga människors levnadsvillkor i det förflutna.⁹ Något som skulle stärka hypotesen att könsarbetsdelningen inte gällde för barn är till exempel uppgiften om att det var vanligt att barn gick vall och följaktligen därför rörde sig långt ifrån hemmet, även flickor. Enligt en del utländska besökare skulle unga personer, åtminstone på 1600-talet, dessutom ha utfört skjutsfärder runtom i Sverige.¹⁰

Sådana uppgifter utgör emellertid bara fragment av ett komplext pussel. Vi vet egentligen inte hur gamla de unga personer var som utförde skjutsfärderna. Vi vet knappast någonting om vad barn och ungdomar gjorde i olika åldrar, i synnerhet när de var under 15.¹¹ Var det verkligen

6. Barbara Hanawalt, *The ties that bound: peasant families in medieval England* (Oxford 1986) s. 183, 272f.

7. Colin Heywood, *Barndomshistoria* (Stockholm 2005) s. 185; Meerkerk & Schmidt (2006) s. 34.

8. Myrdal (1999) s. 95; Mats Sjöberg, *Jordbrukets barn: barns och ungdomars fostran i agrara miljöer* (Stockholm 2004) s. 20; Heywood (2005) s. 185–187, 265.

9. Inte bara hushållsarbetet sysselsatte dagligen massor av ungdomar och barn, utan jordbrukssektorn var utan tvekan en av de sektorer där flest barn och ungdomar var verksamma. Göran Samuelsson *I godsets skugga? Frälsebonden på Ångsö: familj och arbete 1700–1880* (Stockholm 2004) s. 70f., 122; Hugh Cunningham, *Children and childhood in Western society since 1500* (London 2005) s. 85–96; Meerkerk & Schmidt (2006) s. 25, 29; Jane Humphries, *Childhood and child labour in the British industrial revolution* (Cambridge 2010) s. 7, 251.

10. Gadd (2000) s. 312–314.

11. Med barn avser jag individer under tolv år och med ungdomar individer mellan tolv och 19 år.

så, att endast ett fåtal av dem som tjänade på gårdarna var under 15, som tidigare forskning har hävdat?¹² Några av de centrala frågor som tas upp i den föreliggande undersökningen är därför följande: Vad gjorde pojkar och vad gjorde flickor innan de fyllde 15? Vad arbetade de med när de var i de äldre tonåren och vad arbetade små barn med? Var arbetade pojkar och flickor – befann de sig nära eller långt från hemmen?

Unga personers arbete

Som Elise van Nederveen Meerkerk och Ariadne Schmidt har påpekat i en undersökning om barns och ungdomars arbete i nederländska städer under 1600- och 1700-talen, har tidigare historisk forskning visat att en stor del av ungdomars och barns arbete utfördes inom hushållets ramar och att det långt ifrån alltid rörde sig om avlönat arbete eller en års-tjänst.¹³ Många har i samma anda framhållit att arbete måste uppfattas som något mycket vidare än arbete mot betalning, vilket även belyses i en nyutkommen artikel om jordfattiga familjers försörjning på den svenska landsbygden. Det arbete som de olika hushållsmedlemmarna utförde kunde vara en del av en produktionsprocess som hade som syfte att producera varor, både för försäljning och egen konsumtion. Hushållets medlemmar kunde också ingå i ett system med utbyten av tjänster och varor där pengar spelade en underordnad roll.¹⁴ Det är känt att en hel del barn och ungdomar i yngre tonåren sprang ärenden åt andra, assisterade vuxna eller arbetade med relativt enkla uppgifter, både i hemmet och för en husbonde eller matmor.¹⁵ Variationen på de uppgifter som de förrättade kan i och för sig illustreras med några enstaka exempel, men om målet är att få klarhet om vad unga personer gjorde i det tidigmoderna Sverige, är en genomgående studie som kopplar en stor mängd konkreta arbetsuppgifter till kön och åldrar nödvändigt.

Meerkerk och Schmidt studerar i första hand unga personers betalda arbete i städer och Rahikainen fokuserar på arbete utanför den egna familjen. Här analyseras även oavlönade arbetsuppgifter som unga perso-

12. Jfr Rahikainen (2004) s. 215.

13. Meerkerk & Schmidt (2006) s. 27; Jfr även Rahikainen (2004) s. 11; Peter Kirby, *Child labour in Britain, 1750–1870* (Houndmills, Basingstoke 2003) s. 10–12; Humphries (2010) s. 173–175.

14. För övrigt var det även vanligt att de som tjänstgjorde betalades helt eller dels i varor. Lindström & Mispelaere (2011) s. 138–139; Se även Bas van Bavel, "Rural wage labour in the sixteenth century Low Countries", *Continuity and change* 21:1 (2006) s. 46–48, 60.

15. Krausman (1994) s. 40–43; Heywood (2005) s. 184; Humphries (2010) s. 173–175.

ner på landsbygden utförde inom och utanför den egna familjens rammar. Exempel på sådana arbetsuppgifter är att ta hand om föräldrars boskap, vattna kryddlandet, plocka bär och diska kärl. Oavsett om dessa arbetsuppgifter undervärderades eller inte, om de utfördes mot betalning eller inte, eller om de utfördes hemma eller utanför den egna familjen, bör de definieras som arbete – annars osynliggörs en hel del av det som unga individer faktiskt gjorde. Flera forskare har påpekat nödvändigheten av att skilja mellan arbete och att vara i tjänst och att även ta det arbete som utförs utanför en tjänst i beaktande. Om endast det som görs inom ramen för en tjänst skulle räknas som arbete, så skulle en hel del arbete osynliggöras, inte enbart sådant som små barn förrättade utan även vuxnas arbete, till exempel att bära vatten till köket, att ta hand om en ålderstigen far- eller morförälder eller att reparera taket på sin egen gård.¹⁶ Det skulle innebära att när vi i källorna hittar en 14-årig piga och en 14-årig bonddotter som tillsammans bär in ett vattenkar i köket och sätter i gång att baka, skulle den unga pigans göromål definieras som arbete men inte bonddotterns.

Beskrivningar av sådana konkreta arbetsuppgifter, vare sig inom ramen för en tjänst eller utanför densamma, hittar man sällan eller aldrig i räkenskaper, lönelistor, anställningskontrakt, skattelängder och flyttningsintyg. De finns däremot i domböcker, reseberättelser, brev och dagböcker.¹⁷ Denna studie grundar sig i första hand på en tidskrävande genomgång av talrika domböcker och kyrkliga källor från perioden 1585–1800. Resultatet är en rad unika uppgifter om vad barn och ungdomar sysslade med, inte bara i städerna, utan främst på landsbygden.

Källmaterial

Domböcker, inte minst underrätternas domböcker, innehåller relativt många uppgifter rörande barn och ungdomar. Uppgifter om arbete dyker ofta upp *en passant*. I samband med våldtäktsmål anges exempelvis ibland vad offret arbetade med innan hon blev överfallen. Detsamma

16. Kirby (2003) s. 10f.; Heywood (2005) s. 267; Kristina Engwall & Ingrid Söderlind (red.), *Barndom och arbete* (Umeå 2008) s. 21–29; Om svårigheten att definiera arbete, se vidare Rosemarie Fiebranz, Erik Lindberg, Jonas Lindström & Maria Ågren, "Making verbs count: the research project 'Gender and Work' and its methodology", *Scandinavian economic history review* 59:3 (2011) s. 10–12.

17. Se t.ex. Humphries (2010). Humphries gjorde en djupgående studie om barns och ungdomars arbete med hjälp av 600 arbetares självbiografier från England för perioden ca 1750–1870. Om historiska källor och unga personers arbete, se även Kirby (2003) s. 11–21.

gäller olyckor på arbetsplatser. Källmaterialet som ligger till grund för den här studien kommer från både Svea hovrätts och Göta hovrätts jurisdiktionsområden.¹⁸ Urvalet av detta rättsliga källmaterial bygger på flera kriterier. Jag har gått genom de rättsliga källor som låg till grund för mina studier om barn, ungdomar och straffrätt, drygt 900 brottmål, och tagit med alla arbetsuppgifter jag har kunnat hitta som utfördes av flickor yngre än 20 år. Flickor förekommer betydligt mer sällan i brottmål än pojkar och utgjorde endast 22 procent av fallen. Vid sökningarna samlade jag även in de talrika uppgifterna om arbete som gällde de unga manliga vittnen och förövare i målen. Dessutom har jag gjort samma sökning för pojkar och då främst fokuserat på gruppen under 15 år eftersom kunskapen om den åldersgruppens arbete är relativt dålig. I dessa mål återfinns även många äldre tonåringar i egenskap av vittnen, offer och förövare. På så vis kunde en god fördelning mellan andelen pojkar och flickor uppnås, och ett rikt antal arbetsuppgifter som förrättades av barn och ungdomar under 15 kunde identifieras (figur 1).

Trots det rättsliga källmaterialets rika innehåll finns det några källkritiska problem. Tidlagsmål innehåller ett stort antal uppgifter om unga pojkars sysslor men ger stor överrepresentation av arbeten som har med djur att göra, i synnerhet att gå vall, sköta boskap och frakta saker med häst och vagn. Mot den bakgrunden innehåller det använda källmaterialet endast 24 slumpmässigt utvalda tidlagsmål. På så vis intar djurskötseln inte en oproportionerligt stor plats bland de olika aktiviteter som analyseras.

För att försöka åstadkomma en jämnt fördelad typ av källmaterial har jag inte bara samlat olika typer av brottmål, utan kompletterat dessa med så många olycksfall som möjligt. Olyckor skedde i princip överallt och drabbade alla ålderskategorier, olika samhällsgrupper och båda könen. I 88 mål rörande dödsolyckor, vådadråp på grund av vårdslöshet samt olika rättsliga rannsakingar vid misstänkta dödsfall och misshandel återfanns 208 aktiviteter utförda av unga individer.

Domböckerna är dock inte alltid tillräckliga som källor i syfte att studera barns och ungdomars sociala bakgrund, ålder och mobilitet i

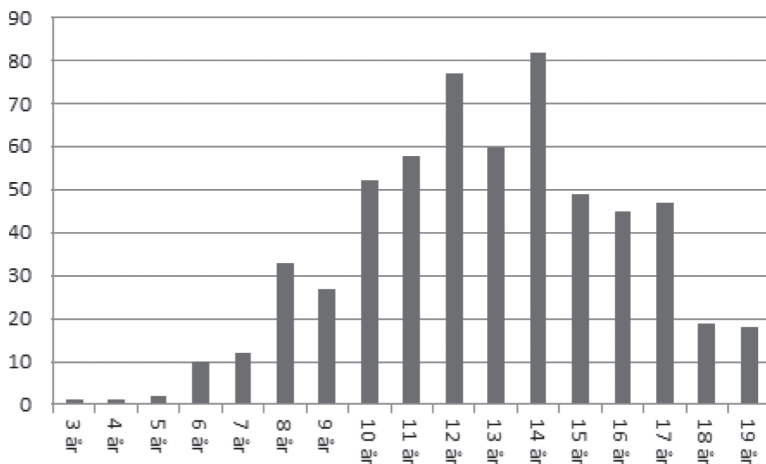
18. Excerptsamling över ärenden rörande barn och ungdom, Svea och Göta hovrätts jurisdiktionsområden, 1585–1799, i författarens ägo. För en utförlig beskrivning av detta källmaterial, se Jan Mispelaere, *Guldmynt eller äpple: straffrättsligt ansvar för barn och ungdomar i Sverige och Nederländerna, 1590–1800* (Uppsala 2009) s. 42–47, 346–350.

relation till deras arbetsuppgifter och försörjning. Av den anledningen har källmaterialet kompletterats med olika typer av kyrkoböcker (flyttningsslängder, husförhörslängder, dopböcker, personalia), mantalslängder, räkenskaper och lönelistor. Dessa källor har främst använts för att kontrollera bostadsort, arbetsplats, födelseort, ålder samt föräldrarnas och arbetsgivarnas bakgrund. I personalia, begravningsslängder där prästen har gjort anteckningar om den avlidnas liv, hittades en del notiser om avlidna som omkommit under arbete. Här och i sockenstämmo-protokoll identifierades på så vis ytterligare 27 arbetsuppgifter utförda av barn och ungdomar.¹⁹ Nedslag har också gjorts i följande egodokument: Petrus Gyllenius och Pehr Sjöbrings dagböcker och C.C. Gjörwells brevsamling, som berör 1600-talets förra hälft och 1700-talets andra hälft.²⁰

Totalt hittades 776 aktiviteter i de olika källorna. Om de som uppges ha gått i skola eller studerat undantas återstår 755 aktiviteter utförda av 494 olika individer. Bland dessa 755 aktiviteter fanns 162 fall av tjänstgöring utanför hemmet. Dessa 162 arbetsuppgifter har använts för att studera unga människors tjänstgöring i sig och deras förflyttningar men har inte inkluderats i analysen för att studera vilka arbetsuppgifter som var vanligast i en viss ålder. Om dessa omnämmanden om att unga människor tjänstgjort någonstans utanför den egna familjen räknas bort, återstår 593 olika slags aktiviteter utförda av barn och ungdomar mellan tre och 19 år, varav 222 var flickor och 272 pojkar. Av arbetsuppgifterna är 286 från 1600-talet och 303 från 1700-talet. Antalet uppgifter från 1500-talets slut är endast få. Fyra uppgifter gällde specifika sysslor och ytterligare fyra gällde tjänstgöring och inräknas i de ovan nämnda 162 fallen. Åldersfördelningen av uppgifterna i källmaterialet framgår av figur 1.

19. Kyrkoarkiv från socknarna Säby, Norberg, Stora Malm och Stora Skedvi ca 1687–1799, Landsarkivet i Uppsala (ULA).

20. Carl Jacob Gardberg & Daniel Toijer (utg.), *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii Dagbok 1622–1667* (Karlstad 1962); Bibliotekarien C. C. Gjörwells familjebrev, Oscar Levertin (utg.), *Svenska memoarer och bref II*, (Stockholm 1900); Pehr Sjöbring, *Från Bringebäck till Fyris: anteckningar ur min lefnad*, Inger Hägglund & Bengt Hägglund (utg.) (Växjö 1993).

FIGUR 1: Antalet aktiviteter fördelade efter olika åldrar. Totalt 593 aktiviteter. Källor: *Excerptsamling över kyrkliga och rättsliga ärenden rörande barn och ungdom, Göta hovrätts och Svea hovrätts jurisdiktionsområden, 1585–1799, i författarens ägo.*

Åldersuppgifter

Kontroller mellan olika källor – födelseböcker, dödsböcker, husförhörlängder och domböcker – visar att den åldersuppgift som antecknades i domboken ofta överensstämmer med den uppgift som finns i andra källor. Under rättegången var det i en del fall inte alltid helt säkert att domstolen hade rätt åldersuppgift och man var på så vis antingen tvungen att uppskatta hur gammalt ett barn var eller inkalla flera vittnen som kunde intyga åldern. Vid en del tillfällen skiljer sig anteckningarna i domboken åt från dem i andra källor och uppgifterna går isär. Felen är dock inte frekvent förekommande, och i de fall födelsedatumet har kunnat verifieras med hjälp av andra källor är avvikelserna nästan aldrig mer än ett år. Andelen barn och ungdomar i varje åldersgrupp överensstämmer därför inte till 100 procent med det verkliga antalet barn i den åldersgruppen. Rätten hade dock i många fall ett stort intresse av att fastslå hur gammalt ett barn eller en ungdom var, i synnerhet när domstolen skulle fastslå huruvida de bar ansvar för en olycka eller ett brott, om de var tillräckligt gamla för att svära ed när de skulle vittna, om de var trovärdiga som vittnen och om de var mogna nog att utföra vissa handlingar.²¹

21. Om domstolen och åldersuppgifter, se även Mispelaere (2009) s. 44.

Av metodologiska skäl och för att minska felmarginalen på grund av de felaktiga åldersuppgifterna, har undersökningens åldersgrupper i flera fall slagits ihop till större grupper, till exempel ungdomar mellan tolv och 14 år.

Vilka arbeten utförde barn och ungdomar?

De olika arbeten som unga människor fick utföra, eller tvingades utföra, påverkades inte minst av deras ålder, mognad, förmågor, tidigare skolning och erfarenhet. Vissa uppgifter krävde en viss mogenhet och skicklighet, andra en viss fysisk styrka.²² Att plöja med dragdjur krävde exempelvis en inlärningsprocess och viss kunskap om markens struktur, fukthalt och kompaktet. Det var med andra ord inget som små barn klarade av direkt på egen hand. I vissa fall kunde yngre personer hjälpa till med olika uppgifter men behövde ledsagas av vuxna eller följa deras anvisningar. Även om det var vanligt att barn arbetade och i vissa fall började arbeta i tidig ålder, så kan vi ana att de inte arbetade med vad som helst.²³

Krausman har påpekat att det på den engelska landsbygden var vanligt att yngre barn gick vall.²⁴ Med hjälp av medeltida och tidigmoderna källor har Janken Myrdal visat att det åtminstone från och med 1500-talet var regel att barn och ungdomar i yngre tonåren gick vall även i Sverige.²⁵ Det fanns både manliga och kvinnliga vallhjon. Trots att överheten i Sverige i november 1686 fastslog att pojkar inte längre borde gå vall, för att undvika att de begick tidelag, så fortsatte bönder att använda unga manliga vallhjon, vilket framgår av både rättsliga och kyrkliga källor.²⁶ De svenska domböckerna från slutet av 1600-talet och

22. Se t. ex. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou: en fransk by 1294–1324* (Stockholm 1980) s. 264–268; Krausman (1994) s. 42f., 58f., 74f.; Mispelaere (2009) s. 196–223.

23. I källorna hittades en 13-årig pojke som bearbetade en åker med dragdjur och en 16-årig pojke som plöjde. Brunflos tingslag 11–14/4 1698, fol 141, Jämtlands läns domsagas häradsrätter (JDHR), Landsarkivet i Östersund (ÖLA); Hovrättens resolution (hovres) 14/12 1752, Brottmålsutslag (BU) Jönköpings län, BIIA:56, Göta hovrätts arkiv (GHR), Landsarkivet i Vadstena (VaLA).

24. Krausman (1994) s. 40f.; Jfr Le Roy Laduries (1980) s. 267f.

25. Vissa medeltida källor tyder nämligen på att andelen vuxna herdar var betydligt större då än under tidigmodern tid. Det gäller även för andelen manliga herdar. Myrdal (1999) s. 132–135.

26. Förordningen rörande pojkars vallgång från 1686 var inte formulerad som ett förbud utan snarare som att det inte var lämpligt att ha pojkar som vallhjon. Se skriften *Wy, Friherre Petter Scheffer, Praesident uti Kongl. Maj:ts och Riksens Swea Hoff-Rätt [...] det alla Husbönder,*

framåt vittnar om att bönder från både södra och norra Sverige fortsatte att låta sina egna söner och andras pojkar gå vall även efter 1686.²⁷ Trots att det är svårt att säga om förordningen i vissa områden kullkastade den rådande könsarbetsdelningen bland unga djurskötare, så kan vi ana att effekten som förordningen hade på könsarbetsdelningen bland de unga vallhjonerna åtminstone i vissa trakter var märkbar. I Orsa i Dalarna fanns exempelvis nästan inga manliga herdar antecknade i förhörslängderna från 1687 till 1691. Så var dock inte fallet i församlingarna Sala i Västmanlands län och Norrbärke i Dalarnas län, där en hel del manliga vallherdar återfinns (tabell 1).²⁸ I husförhörslängden från Näskott och Rödön i Jämtlands län 1711–1721 fanns ungefär dubbelt så många flickor under 15 år som tjänstgjorde som vallhjon som pojkar i samma åldersgrupp. Andelen flickor och pojkar under tolv som gick vall var emellertid ungefär lika stor.²⁹ Det går inte att utesluta att skillnaden mellan andelen pojkar och flickor i åldersgruppen tolv till 15 berodde på förordningens införande, men den kan också förklaras med att pojkar från och med tolv års ålder i större utsträckning än flickor började arbeta med andra arbetsuppgifter än djurskötseln.

Myrdal menar att de flesta vallhjonerna skulle ha varit mellan tio och 16 år. Uppgifterna från de ovan nämnda kyrkliga källorna verkar bekräfta detta. En systematisk analys av det rättsliga källmaterialet visar däremot att till och med yngre barn gick vall och tog hand om djuren på gårdarna. (se vidare nedan).

och samtelige Allmogen, böra till Wallgång, så mycket möjeligit är, och hwars och ens lägenhet tillåta kan, i ställe för Poikar, hellre bruka Qwinfolck [...] (Stockholm 1729).

27. Totalt hittade jag 36 enskilda ärenden från perioden efter 1686 med pojkar som gick vall. T.ex. Hedes ting 21/6 1690, Renoverade domböcker (Renov domb) Jämtlands län vol 1b, ÖLA; Revsunds tingslag 18/9 1695 fol 46–49, JDHR, ÖLA; hovres 26/2 1701, Norunda Häradsrätt (HR), Inkomna brev till landskansliet (IBL) Uppsala län, ULA; Lagating Älvdalen 16/12 1720, Häradsrätternas arkiv Kopparbergs län (KLHA) serie XI, AI:13, ULA; Västra Göinge HR AIA:38, 20/9 1729, Häradsrättens arkiv Kristianstads län, Lunds Landsarkiv; hovres 23/10 1750, Norra Möre HR, BU Kalmarlän BIIA:54, GHR, VaLA; hovres 15/10 1754, Sevede HR, BU Bohuslän BIIA:58, GHR, VaLA; kyrkoråd, 3/10 1779, Kyrkoarkiv, Rambergs socken, KI:2, ULA. I 44 fall rörde det sig om flickor som gick vall efter 1686.

28. Husförhörslängd AI:1, 1671–1693, folio 131, Kyrkoarkiv Norrbärkes församling, ULA; Skrivelser från Sala EI Va:72, 1687–1825, Västerås domkapitlets arkiv (VDK), Västerås stift.

29. Husförhörslängd AI:1, 1711–1721, Kyrkoarkiv Rödöns socken, ÖLA. De som gick vall med föräldrarnas boskap fick i husförhörslängden, liksom alla andra barn som bodde hemma hos sina föräldrar, epiteten son eller dotter och går därför inte att urskilja som vallherdar.

	9 år	10 år	11 år	12 år	13 år	14 år
Vallhjon Rödön och Näskott Flickor 1711–1722	0	4	2	9	8	3
Vallhjon Rödön och Näskott Pojkar 1711–1722	1	3	3	3	2	2
Vallpojkar Sala 1687 & 1692	0	3	3	10	3	3
Vallpojkar Norrbärke 1687	1	4	5	1	3	0

TABELL 1: *Antalet belägg på pojkar och flickor som tjänade som vallhjon i Rödön och Näskott socknar, samt åldersfördelning för vallpojkar från Sala och Norrbärke*³⁰

Med hjälp av de olika kyrkliga källorna har beräkningar för hur gamla de hemmaboende kvinnliga vallhjonerna i Norrbärke församling var kunnat göras. Materialet ger en bild av åldersfördelningen bland herdarna även för dem som var äldre än 14 år (tabell 2). Här finns dock inga anställda vallflickor med, och vi kommer alltså inte åt dem i denna källa. Uppgifterna bekräftar att det var barnens och ungdomarnas uppgift att vakta boskapen. De flesta flickor som gick vall med sina föräldrars boskap i Norrbärke 1687 var mellan nio och elva år. Endast en handfull av vallhjonerna var äldre än 14 år. I Näskott och på Rödön var de flesta vallpigor däremot tolv eller 13 år (tabell 1). Förmodligen är skillnaden i ålder ingen tillfällighet, utan beror just på att vallhjonerna från de sistnämnda socknarna var vallhjon som var i tjänst, och att vallflickorna från Norrbärke var hemmaboende flickor som gick vall med föräldrarnas djur. De vallhjon som tjänstgjorde hos andra var alltså förmodligen i genomsnitt ett par år äldre än de som fortfarande bodde hemma.

30. Källa: Inkomna skrivelser från Sala EIVa:72, 1687–1825, VDK, Västerås stift. Husförhörslängd AI:1, 1711–1721, Kyrkoarkiv Rödön, ÖLA. Husförhörslängd AI:1, 1671–1693, folio 131, Kyrkoarkiv Norrbärkes församling, ULA. Anmärkning: I längden med vallhjon från Norrbärke fattas fyra åldersuppgifter för pojkar. En har kunnat beräknas med hjälp av husförhörslängden, konfirmationslängden och födelseboken från samma period.

	8 år	9 år	10 år	11 år	12 år	13 år	14 år
Antalet hemmaboende vallflickor Norrbärke 1687	2	5	4	8	2	1	3
	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	20 år	21 år
Antalet hemmaboende vallflickor Norrbärke 1687	0	2	0	1	0	1	0

TABELL 2: Åldersfördelning för hemmaboende vallflickor från Norrbärke socken³¹

Domböckernas uppgifter kan ge en mer detaljerad bild av barns och ungdomars arbetssituation, även för tidigare perioder. Av de 593 olika aktiviteter som utfördes av pojkar och flickor i mellan tre och 19 år finns inte mindre än 116 stycken som berörde vallgång, det vill säga nästan 20 procent. Andelen av den totala mängden arbetsuppgifter som rör sig om vallgång för åldersgruppen åtta till 14 år – den ålder i vilken de flesta barn gick vall – var ännu högre, drygt 25 procent, (101 av 389 arbetsuppgifter). Eftersom det är så påfallande många barn och ungdomar som gick vall är det värdefullt att titta närmare på dem. Källorna ger även en tydlig bild av i vilken ålder barn på landsbygden började lämna föräldrahemmet för att tjänstgöra i andra hushåll.

I vilken ålder började man gå vall?

Husförhörslängden från Rödön och Näskott visar att 13 av de anställda vallpojkar och vallflickorna var mellan nio och elva år, det vill säga ungefär en av tre unga anställda vallhjon. Om också Salas längd med vallpojkar någorlunda speglar den verkliga situationen i socknen så var cirka en femtedel av alla vallpojkar mellan nio och elva år. Det yngsta barnet som kunde åldersbestämmas bland vallherdarna från Orsa socken var också nio år och i Norrbärke var den yngsta individen åtta år. För en hel del barn på landsbygden började arbetslivet alltså redan så tidigt. Husförhörslängden från Jämtland visar dessutom att en mindre del av

31. Möjligtvis var några av dessa vallflickor verksamma på fåbodarna i likhet med vad som framgår av längden från Orsas församling, men detta kan inte bekräftas. Åldersuppgifterna har beräknats med hjälp av förhörslängden, konfirmationslängden och födelseboken från samma period. Källor: Kyrkoarkiv Norrbärkes församling, AI:1, 1671–1693, AI:2, C:1, C:2, ULA.

dessas unga barn inte längre arbetade hemma utan redan hade flyttat hemifrån för att börja arbeta någon annanstans som vallhjon.³²

En del av dessa herdar arbetade endast under sommarhalvåret med vallningen.³³ Petrus Gyllenius skriver i sina memoarer att han hela våren 1630 gick vall, i stort sett nästan varje dag. Han hade nyss fyllt åtta år när han för första gången gick vall. Han berättar att han gick relativt långa sträckor med djuren. Ängarna där djuren betade var belägna en god fjärdingsväg (drygt 2,6 km) från gården. Också våren därpå vallade Gyllenius föräldrarnas djur.³⁴

Att unga barn gick vall var något som under 1600-talet verkar ha varit så väl etablerat att begreppet användes för att omskriva ens ålder och en specifik fas i livet. När tinget i Östra härad hölls hösten 1663 behandlade domstolen bland annat ett ärende där den centrala frågan var var gränsen gick mellan två ägor. Ett av vittnena som kallades fram under rättegången var Börje Knutson från Mehdale som skulle vittna om gränsstenarna mellan ägora. Rätten antecknade att han var "[...] så gammal at han mins då Elfzborgz lösen gafz Uth, och kunde då gå wall med getter".³⁵ Hur gammal Börje var just då antecknades inte, men de som var närvarande vid tinget verkar ha uppfattat hur gammal han var då han gick vall. Utifrån analyserna ovan kan det förmodas att Börje var något äldre än sju år då han började gå vall.

I de undersökta rättsliga källorna finns det inga barn under åtta år som gick vall *ensamma*. I högre åldrar är dock andelen barn som gick vall mycket större. Det finns belägg från bland annat Jämtlands län som visar att yngre barn kunde tänkas följa med en äldre person som gick vall. Den sex- eller sjuårige soldatsonen Swen från Björnö i Revsunds socken följde med den 14-åriga Jon till en ö (eller ett näs) där deras boskap gick på bete. Pojkarna rodde dit. Under vallturen fyllde bägge pojkar båten

32. Det var vanligt att barn under tolv år tjänstgjorde, både under 1600- och 1700-talen. Ungefär lika stora andelar tjänstgörande barn under tolv hittades i de rättsliga källorna från 1600- och 1700-talen. Uppgifterna om när barn på landsbygden började arbeta utanför den egna familjen ligger i linje med de uppgifter som berör barn från manufakturerna från Stockholms stad i slutet av 1700-talet. De allra yngsta, om vilka det finns åldersuppgifter, av dem som började arbeta i Barnängens manufaktur i Stockholm 1779–1794, var en "spinnnerska" på åtta år, och en "spolgosse" på nio år. Hedenborg (1997) s. 85.

33. Se t.ex. Norunda lagating, 8–10/1 1691, Renov domb Uppsala län 52a, Svea Hovrätt, RA; Torstuna 14/1 1702, 17–18/2 1702, Häradsrätternas arkiv Västmanland, ULA; Laga ting Folkare, 28/4 1746, KLHA V, AI:15, ULA.

34. Gardberg & Toijer (1962) s. 11–13.

35. Domböcker Östra härad, AIa:4, höstting 1663, fol 7, Häradsrätter, VaLA.

som låg på stranden med några kärvar löv och rodde dem sedan hem.³⁶ Ett annat exempel är den sjuåriga flickan Hanna från Kristianstads län, som vaktade föräldrarnas får tillsammans med sin bror Eskill, nio år, och grannpojken Carl, elva år.³⁷

I ett fall från Revsunds tingslag finns det ett explicit uttalande om att en sjuårig pojke ensam inte ansågs klara av att driva fram boskap över längre avstånd. Pojken Oluf som det rör sig om, var på åttonde året när han i juni 1695 fick hjälpa grannhustrun att driva tillbaka getterna som hade sprungit hem från fåbodarna belägna en mil från gårdarna i Sidsjö. En del av de bortsprungna getterna var grannhustruns boskap och en del tillhörde pojkens föräldrar. Eftersom mamman till Oluf var sjuk och inte orkade följa med, fick pojken följa med på det villkoret att grannhustrun skulle hjälpa honom över Agnellån och sedan tillbaka hem.³⁸ Vandringen till fåbodarna tog nästan en halv dag. Pojkens mor hade enligt protokollet tyckt att det var tveksamt om han verkligen skulle klara att gå så långt. Det är uppenbart att barns fysiska konstitution satte vissa gränser för vad de klarade av att göra.

Det analyserade källmaterialet ur domböckerna innehåller flera uppgifter om att barn som var åtta år gick vall. Av de 32 uppgifter som berör barn mellan åtta och tio års ålder som gick vall, rör det sig i nio fall om åttaåringar, varav fyra flickor och fem pojkar.³⁹ Om alla åtta- och nioåringars arbetsuppgifter räknas samman för att komma upp i en större mängd, 45 individer, så är andelen åtta- och nioåringar som gick vall nästan 40 procent av det totala antalet individer i åldersgruppen. Andelen åtta- och nioåringar som uppges ha gått vall är betydligt större än andelen tonåringar som hade gått vall i någon annan av åldersgrupperna mellan 13 och 19 år (figur 2). Skillnaden gentemot de äldre var att endast några få av barnen mellan åtta och nio år var vallhjon som var i tjänst. Också domböckerna stärker misstanken att de allra flesta åtta- och nioåringar som gick vall under 1600- och 1700-talen gjorde det med sina föräldrars boskap. Den åldersgrupp som omfattade den största

36. Revsunds tingslag 18–20/5 1696, § 17, JDHR, ÖLA.

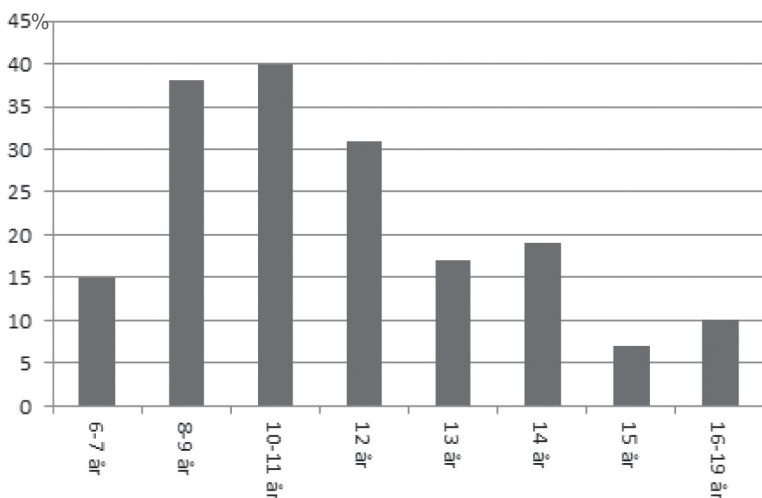
37. hovres 25/11 1729, BU Kristianstads län BIIA:34, GHR, VaLA; Födelselängd CI:1 fol 60 och CI:2 fol 7v, 15, Kyrkoarkiv Oppmanna socken, Landsarkivet i Lund.

38. Revsunds tingslag 18/9 1695 fol 46–49, JDHR, ÖLA.

39. T.ex lagating, 10/2 1651 Visnums HR, A1a:2, Värmlands landsarkiv; hovres 4/5 1664, IBL Örebro län, ULA; Nätra HR, 27–28/8 1675, Renov domb, Gävleborgs län, Svea Hovrätt, RA; hovres 17/10 1745, Näs HR, BU Värmland BIIA:49, GHR, RA.

andelen barn som gick vall var de som var mellan tio och elva år, drygt 40 procent. Kanske var de fler än så: Om en del av barnen i den åldern vet vi endast att de arbetade på en gård. Det nedtecknades inte alltid vilka specifika arbetsuppgifter de utförde där.

Att det i första hand var barns uppgift att gå vall, och inte de äldre tonåringarnas, visar även figur 2. Figuren innehåller uppgifter för hur stor andelen unga personer var som gick vall av det totala antalet individer i respektive åldersgrupp. Resten av barnen och ungdomarna arbetade med andra typer av arbetsuppgifter. Såsom i ovanstående tabeller med kyrkligt källmaterial visar det rättsliga källmaterialet att det var barn och ungdomar under 15 år som hade vallning som sin huvudsakliga uppgift.⁴⁰ Det blir också tydligt – och detta är viktigt – att det var från och med tolv års ålder som ungdomarna i allt större utsträckning började syssla med andra uppgifter.

FIGUR 2: Andelen (%) barn och ungdomar som gick vall fördelade över olika åldersgrupper. Anmärkning: Andelen vallande barn och ungdomar uttrycks i procent för varje enskild åldersgrupp.⁴¹

40. I domböckerna finner vi någon enstaka gång även vuxna som gick vall men de är få.

41. Det totala antalet individer var 494 personer under 20 år. Källor: Excerptsamling över kyrkliga och rättsliga ärenden rörande barn och ungdom, Göta och Svea hovrättens jurisdiktionsområden, 1585-1799, i författarens ägo.

Bland de få individer i äldre tonåren som gick vall fanns en 18-årig pojke som ansågs vara något efterbliven, och en av de tre 17-åriga flickorna beskrevs som något enfaldig. Båda tonåringarna kan just av den anledningen ha gått vall snarare än att ha ägnat sig åt andra uppgifter. En av de tre 19-åringar som gick vall vaktade en ox, ett djur som förmodligen inte var lätt att hantera för ett litet barn. Till slut finns även en 17-årig flicka inräknad bland dem som gick vall vid fäbodarna i Lits socken långt från själva huvudgården. Hon arbetade sannolikt också med en hel del andra uppgifter på fäbodarna medan hon ansvarade för både grannens och föräldrarnas boskap.⁴² Andelen äldre tonåringar som gick vall är sannolikt mindre än 10 procent.

Även om vissa personer tyckte att åttaåringar fortfarande var alltför små för att gå vall, visar de rättsliga källorna att det på flera ställen runtom i Sverige varit brukligt att barn i den åldern började gå vall. Marit Swensdotter från Visnum socken i Värmland till exempel gick 1651 ensam till skogen med föräldrarnas boskap, trots att hon bara var åtta år.⁴³ Det normativa källmaterialet ger oss också en fingervisning om den ungefärliga minimiåldern för vallhjon. Åttaåringar skulle enligt en rad förordningar och lagförslag från 1600-talet "tiäna Bonden medh wallgång eller annat ringa arbete".⁴⁴ Lagstiftarnas förslag låg tydligen i linje med den praxis som rådde på den svenska landsbygden.

Fler arbetsuppgifter

För de som var yngre än åtta år är uppgifterna ganska få, men barnen mellan tre och sju gjorde bland annat följande saker:⁴⁵

42. Lits tingslag 18–22/11 1695, fol 320, JDHR, ÖLA.

43. Lagating, 10/2 1651, Visnums HR A1a:2, 1640–1666, Värmlands Landsarkiv.

44. Conny Blom, *Tiggare, tidstjuvar, lättingar och landstrykare: studier av attityder och värderingar i skrän, stadgar, ordningar och lagförslag gällande den offentliga vården 1533–1664* (Lund 1992) s. 80f., 126f., 142f..

45. Den här lilla gruppen utgör 28 av 755 aktiviteter, tjänstgöring inräknade. Källorna för den här gruppen omfattar hela perioden 1585–1800.

<i>Kön</i>	<i>Ålder</i>	<i>Uppgifter</i>
flicka	3 år	Ledsagade sin blinda farmor, över 70 år gammal, ute på gården och på vägen till grannarna.
flicka	5 år	Var tillsammans med en dräng, 15 år, och en äldre piga på logen när de flätade vidjor.*
flicka	6 år	Såg efter sin lillasyster, 2 år gammal, när mamman var i fähuset.
flicka	6 år	Bar betslet till hästen som hennes bror, 13 år, ledde och använde till att frakta vatten med. Hon följde med för att hämta vattnet.
flicka	6 år	Skalade en rova hemma i köket.
flicka	7 år	Tjänstgjorde hos en bonde.
flicka	7 år	Hämtade då och då en bytta vatten ur vattenkällan åt tjänstepigan.
flicka	7 år	(Tjuv)mjölkade grannens kor tillsammans med sin äldre syster, 10 år.
flicka	7 år	Gick ut med en korg till humlegården där två drängar stod och vässade stören för att hämta spån som användes som bränsle.
flicka	7 år	Hjälpte sin far bära hem några kärvar löv.
flicka	7 år	Tjänstgjorde som barnflicka i ett par år.
flicka	7 år	Vaktade får tillsammans med sin bror, 9 år, och grannpojken, 11 år.
pojke	4 år	Pojkens syster, 8 år, skickade honom till Swen som "kiörde i åkern vid Åbackan" för att hämta tobaken som drängen hade lovat henne.
pojke	5 år	Plockade oxelbär med flera barn och vuxna.
pojke	6 år	Gick vall med en vallpojke, 14 år.
pojke	6 år	Fyllde en båt med löv tillsammans med en pojke, 14 år.
pojke	6 år	Hjälpte sin syster bära några kärvar löv.
pojke	6 år	Plockade bär.
pojke	6 år	Samlade pinnar (stök) till spisen.
pojke	6år	Passade sin syster en stund utomhus tills fadern kom hem.
pojke	7 år	Plockade oxelbär med flera barn och vuxna.
pojke	7 år	Hjälpte driva tillbaka getterna till fäbodarna med grannhustrun.
pojke	7 år	Plockade upp bitar av råmetall ur askan i smedjan hos sin far, som var kopparslagare.
pojke	7 år	Blev prästens tjänstepojke sedan han blivit föräldralös.

* Det är inte helt säkert om flickan deltog i arbetet.

De analyserade domböckerna innehåller även uppgifter om att vissa barn mellan tre och sju år fick någon form av undervisning.⁴⁶ En lång skolgång var dock, för de allra flesta barn under tidigmodern tid, inte särskilt vanlig.⁴⁷ Trots att det ibland fanns en skola var bönderna inte alltid benägna att skicka sina barn dit utan såg hellre att de arbetade, i synnerhet under sommarhalvåret.⁴⁸

Källmaterialet visar att det ganska ofta hände att barnen följde med sina föräldrar, tjänstefolk eller andra bekanta till den plats där dessa arbetade eller där de skulle uträtta något ärende. För föräldrarna kan det ha varit ett sätt att se till att de själva eller någon annan kunde hålla ett öga på dem. Om en del barn står det tyvärr inte vad de gjorde på arbetsplatsen när de följde med, men man kan förmoda att några av dem hjälpte de vuxna, och då fick själva aktiviteten bli en kombination av arbete, sysselsättning och barnpassning.⁴⁹ Till exempel följde den lilla flickan Anna Olddotter med sin morfar till fäbodarna när höet skulle bärgas där, och den sexåriga Catharina följde med sin 13-åriga bror när han skulle hämta vatten med häst och vagn.⁵⁰

Många av arbetsuppgifterna som återfinns i källmaterialet handlade, i likhet med fallet med fyraåringen som skulle hämta tobak åt sin syster, om att springa ärenden åt andra, hämta saker, lämna bud, köpa något åt någon och att hjälpa till att bära saker. Detta var även ganska vanliga uppgifter för de som var något äldre. Den åttaåriga tjänsteflickan Elisabeth Larsdotter från Altorp i Björkinds härad hämtade en morgon

46. Se t. ex. Oluf Persson från Vadsjö, sju år. hovres 15–16/10 1658 och bifogade under-rättshandlingar, RR Kalmar, Criminalia Kalmar län, EVAA:40, GHR, VaLA. Brukspatronens son Anders Mølner från Mølntorps bruk fick en praeceptor när han var fem år och skickades till Västerås skola när han var åtta år. Dödsbok 13/12 1691, Kyrkoarkiv Säby socken, C:2, Västmanlands län, ULA.

47. Hovres 27/8 1712, RR Västersås, 23–30/6 1712, IBL Västmanlands län, och Rådhusrätterna, ULA. Gästgivaren Lindquists son hade endast fått undervisning av en praeceptor i bara ett år och kunde sin katekes och något skriva; hovres 10/2 1736, Håbo HR 23/1 1736, IBL Uppsala län, ULA.

48. Se t. ex. klagomålen under biskopsvisitationen i Lindesberg, där föräldrarna uppmanas att skicka sina barn fr.o.m. sex–sju års ålder till skolan, åtminstone en period under vintern fram till påsk och under hösten fram till allhelgonahelgen. Biskopvisitation 3/2 1754, Lindebergs kyrkoarkiv, KI:3, ULA.

49. Se t. ex. Nora Bergslags rätt, Alaa:3, 8/5 1740, fol 17, Örebro län, ULA. Vuxna arbetare i Pershyttegruvan brukade ta med spädbarn i vaggor och många små barn till själva gruvhyttan; hovres 10/2 1736, Håbo HR 23/1 1736, IBL Uppsala län, ULA; hovres 2/11 1756, Rasbo HR 14/10 1756, IBL Uppsala län, ULA. Se även Gyllenius dagbok i Gardberg & Toijer (1962) s. 10–13.

50. Österdalarna HR, Al:2, 5/9 1668 KLHA IV, ULA; hovres 10/2 1736, Håbo HR 23/1 1736, IBL Uppsala län, ULA.

eld hos grannarna åt sin husbonde och vid ett annat tillfälle skickades hon dit för att låna en spade.⁵¹ Ett annat barn gick för att låna salt hos en granne. Johan Olufsson, tio år, hämtade matvaror hos sin mormor.⁵² Anna, åtta år, hämtade mjölk i fäbodarna, och trädgårdsmästarens dotter Maja, åtta år, skulle visa kokerskan från herrgården i Rö var hon kunde skära löv till harungarna.⁵³ Mer än tio procent (68 av 593) av alla aktiviteter i källmaterialet handlar om barn och ungdomar som utförde sådana ärenden eller förrättade små, enkla arbeten. Till dessa skall läggas ytterligare 16 fall då barn bar vatten till köket och ladugården eller gjorde upp eld, både i hemmet och utomhus.

Om samma slags arbetsuppgifter vittnar Pehr Sjöbring när han i sina levnadsanteckningar tar upp vad han behövde göra hemma innan han fyllde tolv. Som litet barn fick han hjälpa sin mor med att samla spån och stickor ute på vedbacken till elden i spisen. När han var fem eller sex år, och hans föräldrar var ute i ladugården, satt han ibland ensam kvar i stugan och vaktade elden så att den inte skulle slockna. Han skulle även gå små ärenden, röja upp hos fåren och getterna, plocka bär, kummin och nötter. Exakt hur gammal han då var framgår inte ur källan. När föräldrarna inte var inne skulle han även se efter sina yngre syskon och vaggas de minsta.⁵⁴ De arbetsuppgifter som de yngsta barnen utförde var självklart ofta enkla, men såsom i Sjöbrings fall, sett utifrån ett hushållsperspektiv, kunde arbetsuppgifterna ändå vara mycket viktiga. Den tioåriga flicka som stannade hemma på gården en söndagsmorgon för att arbeta i fähuset medan folket i övrigt för till kyrkan, förrättade definitivt ett arbete, också när hon gick in och såg till maten. Hade inte flickan gjort det skulle någon annan behövt titta efter långkoket och behövt stanna hemma.⁵⁵ Detsamma gäller för en välbärgad bonde och hans hustru från Sunnanäng som inte hade kunnat åka till styvfaderns gård i Leksand om inte deras åttaårige son hade hjälpt pigan att sköta hemmet och boskapen. Den 14-årige sonen till en storbonde från Blacksta hade vidare inte kunnat hjälpa till att fälla träd om fadern inte hade

51. Criminalia Östergötlands län, EVAA:58, höstsession, hovres nr. 16, 1674 + bifogade underrättshandlingar, Björkekindes HR, GHR, VaLA.

52. hovres 24/4 1697, Nördinghundra HR, IBL Uppsala län, ULA.

53. Österdalarna HR, AI:2, 5/9 1668, KLHA IV, ULA; hovres 5/9 1699 Sjuhundra HR, IBL Uppsala län, ULA.

54. Pehr Sjöbring, född 1776, var son till småländska bönder. Sjöbring (1993) s. 29–32.

55. hovres 21/2 1667, Criminalia Skaraborgs län, EVAA:48, GHR, VaLA.

anställt en nioårig gosse som under tiden gick vall med deras getter.⁵⁶ Som Krausman och Hanawalt har påpekat arbetade de allra minsta förmodligen varken lika regelbundet eller lika långa dagar som de som var tolv eller 13 år, men när de uppnådde tio–elva års ålder hade de flesta barn vant sig vid att arbeta tämligen länge och med alltmer krävande uppgifter.⁵⁷

De olika arbetsuppgifter som utfördes av åtta-, nio- och tioåringar kan sammanfattas på följande vis: I källorna omnämns att 32 av 86 barn mellan åtta och tio år gick vall, främst med getter, får och kor, men några enstaka gånger vaktade de gäss och kalkoner. I ytterligare tio fall handlade det om att arbeta i fägården, att utfodra djuren samt att hämta och leta efter djur som var ute på bete. Barnen lärde sig alltså redan i mycket unga år ta hand om och hantera djur. Många lärde sig också att rida i den åldern och en del av dem, både pojkar och flickor, kunde redan i unga år köra vagn (se vidare nedan),

De övriga uppgifter och arbeten som utfördes av dem som var mellan åtta och tio år omnämns bara en eller några få gånger, förutom barnpassning, springa ärenden, bära och hämta saker, som omnämns 25 gånger av totalt 112. Åtta–tioåringarna hjälpte också ganska ofta till med skörden och bärplockningen. Resten av aktiviteterna var mycket varierande till sin karaktär, men ingen av dem dominerar så kraftigt som djurskötsel. Om även elvaåringarna beaktas, blir antalet individer större och kan på ett meningsfullt sätt delas upp efter kön. 41 procent av flickorna och lika stor andel av pojkarna i åldersgruppen åtta–elva år gick vall enligt det rättsliga källmaterialet (24 av 59 flickor och 31 av 76 pojkar). Vad gäller dessa typer av arbetsuppgifter för barn finns alltså inga belägg för en uppdelning i en manlig och kvinnlig sfär.

Av källmaterialet med de ovan nämnda 593 arbetsuppgifterna framgår att minst en tredjedel (29 av 86) av de barn som var mellan åtta och tio år gamla tjänstgjorde utanför den egna familjen, antingen under ett år eller under en kortare tid. I Björskogs socken var 40 av de 129 barnen och ungdomarna som var mellan nio och 14 år tjänsteflickor eller -pojkar som inte bodde hemma längre, det vill säga nästan en tredjedel. Den totala andelen unga individer mellan nio och 14 i Björskog utgjorde inte

56. Leksands HR 30/10 1659, KLHA IV, ULA; hovres 10/2 1692, Oppunda HR, IBL Södermanlands län, ULA.

57. Hanawalt (1986) s. 168, 183; Krausman (1994) s. 67.

mindre än sjättedel av den totala arbetsföra befolkningen – inklusive individer över sju år, gamlingar inräknade – år 1688. Arbetsstyrkan i den åldersgruppen var betydligt större än vad tidigare forskning har antagit. På 1600- och 1700-talen existerade det ett ekonomiskt system där både pojkar och flickor integrerades i arbetslivet och var del av ett omfattande ekonomiskt och socialt nätverk där man inte bara arbetade i hemmet utan även åt andra. Från och med åtta års ålder kunde arbetet bli ganska omfattande. Det ansågs i första hand vara barnens och de yngre tonåringarnas uppgift att ta hand om de flesta djuren. Just för att nästan alla svenska hushåll – även en stor del av stadsbefolkningen – ägde djur och just för att vallhjonen var en så pass stor grupp bland den som tjänstgjorde, så spelade barn och ungdomar en viktig roll inom den svenska ekonomin under tidigmodern tid.⁵⁸

Vallbarn, unga tjänsteflickor och -pojkar och hemmaarbetande barn, var i många fall det lilla tillskott av arbetskraft som behövdes för att på olika sätt få det lite bättre ställt. Följande exempel illustrerar detta klart och tydligt: Joen Erichsson, som var uppvuxen på Skattmansö i Vittinge socken i Västmanlands län, förlorade sina föräldrar när han var nio år gammal. Under en tid gick han ”man emellan och tiggde”. Han arbetade även som vallgosse på Skattmansö herrgård, där han tog hand om gässen, kalkonerna och hönsen. Han mockade fähus hos bönderna i trakten under sina vandringar och blev till slut anställd av torparen Johan Mattzson i Månsbo för att gå vall under sommaren 1701. Pojken var då tio år. Intressant är torparens utläggning om varför han anställde gossen. På Månsbo skulle han ersätta hans 16-åriga dotter ”som [nu] varit så pass wuxne att hon kunnat giöra dagswärken åth herregården”.⁵⁹ Torparen räknade med att pojken skulle gå vall med boskapen och getterna från och med den tid då ängarna och hagarna var slagna och ungefär sex-sju veckor framåt. Han hade även tänkt att pojken skulle stanna i Månsbo under hösten, men Joen återvände till Skattmansö och lämnade därmed sin tjänst utan lov.⁶⁰

Det var förmodligen mer lönsamt för denna torpare att anställa en vallpojke så att hans dotter kunde göra dagsverken på godset än att fort-

58. Om jordbruk och djurskötsel i städer se Kekke Stadin, *Småstäder, småborgare och stora samhällsförändringar* (Uppsala 1979) s. 78.

59. Torstuna HR 14/1 1702, 17-18/2 1702, Häradsrätternas arkiv Västmanlands län, ULA.

60. Torstuna HR 14/1 1702, 17-18/2 1702, Häradsrätternas arkiv Västmanlands län, ULA.

sätta låta dottern gå vall.⁶¹ Det kan antas att det i många fall var så att vallpojkar och vallflickor lättade på arbetsbördan och frigjorde tid åt andra. Detta gällde uppenbarligen många arbetande barn och ungdomar. Till exempel uttryckte en småbarnsmamma januari 1736 bestämt att hon behövde sin tjänsteflickas hjälp efter julleddigheten. Flickan fick inte stanna hemma längre, förklarade matmodern för modern, eftersom hon inte klarade sig utan flickans hjälp.⁶² Barn och ungdomar var i många fall eftertraktade som arbetskraft, både hemma och utanför familjen.

Hemmasfären och sfären utomhus

Analyserna rörande pojkars och flickors arbeten visar helt klart att barn ibland rörde sig över långa avstånd från hemmet. Både flickor och pojkar vandrade regelbundet långa vägar med sina hjordar.⁶³ Det omnämns också ofta att de letade efter frigående djur som var ute och betade i skogarna och på utmarker som kunde ligga flera kilometer från gården. Mindre djur skulle hämtas in för natten, kor skulle hämtas in för mjölkning och hästar skulle hämtas tillbaka för att användas till att harva eller dra något. Det är bara några exempel på sådana tillfällen då de unga rörde sig utomhus och tämligen långt bort. Också när barn och ungdomar levererade och hämtade saker gick de ibland långa vägar.⁶⁴ Arbetet utomhus på långt håll från hemmet var inte bara pojkars domän. Det har redan framgått ur beskrivningen av vallningen att flickor lika ofta, om inte oftare, var ute med djuren än pojkar. Ungefär en lika stor andel pojkar och flickor arbetade också med djuren i andra sammanhang. Detta motsäger den mer generaliserande, onyanserade bilden

61. Det var också möjligt att dottern skulle utföra specifika kvinnodagsverken som torparen ansvarade för.

62. hovres 15/9 1736, Oppunda HR IBL Södermanlands län, ULA.

63. Se t.ex. Gyllenius dagbok, Gardberg & Toijer (1962) s. 11; hovres 4/5 1752., Kinda HR 21-23/10 1751, 12/2 1752, BU Östergötland, GHR, VaLA.

64. T.ex. en tioårig pojke som hämtade mat hos sin mormor. hovres 24/4 1697, Nordinghundra HR IBL Uppsala län, ULA; en tioårig flicka från Vadsbo härad som vandrade till Mariestad för att betala en lindvävare. hovres 1/4 1698, Vadsbo HR, BU Skaraborgs län, GHR, VALA; en 14-årig flicka som hämtade upp pengar åt sin far. hovres 5/10 1699, Kumbla HR 10/5 1699, IBL Örebro län, ULA; en elvaårig pojke bar då och då studenters pistoler till Uppsala. hovres 21/10 1735, Ulleråkers HR 26/9 1735 IBL Uppsala län, ULA; en 13-årig flicka som visade vägen åt någon. hovres 23/11 1778, Sundals HR 28/10/1778, BU Ålvsborgs län, GHR, VaLA; En pojke, 13 år som hämtar kärvar löv med en kälke. Sockenstämmaprotokoll, 16/6 1793 §1, Kyrkoarkiv Stora Malms Socken, ULA,.

om att pojkar på den svenska landsbygden ofta gick vall medan flickor ofta arbetade i hemmet.⁶⁵

Av de 68 aktiviteter som handlar om att springa ärenden och att bära och frakta saker (att frakta med vagn eller släde inte inräknat), utfördes 45 av flickor, i alla åldrar. En del arbeten förutsatte att flickorna gick långt, men inte allt gjordes till fots. Hästen var inte heller bara pojkarnas och männens sfär.

Något som dock verkar varit könskodat under 1600- och 1700-talen är mjölkningen. Påfallande är att endast en handfull domstolsärenden omnämner att flickor mjölkade kor, men det inte i något ärende omnämns att pojkar gjorde det, trots att de i lika stor utsträckning ägnade sig åt andra delar av djurskötseln som att mocka, utfodra, vattna, hämta djur, släppa ut djuren och hjälpa till i fähuset.

Det är slående att det bland de 51 aktiviteter som handlade om bland annat skörd, bärgning av spannmål och slätter, inte finns någon där en pojke hjälpte till att tröska, trots att tröskningen ibland utfördes av manliga vuxna. Det kan förvisso vara en slump, men i källmaterialet finns fyra flickor, alla mellan 15 och 17 år, som tröskade.⁶⁶ En av dem, en 15-årig flicka, tröskade tillsammans med två andra gårdspigor på logen hemma hos sin husbonde, bokhållaren vid bruket i Billsjö. Det gjorde hon på morgonen innan hon packade sin matsäck och gick ut med boskapen.⁶⁷

Inte särskilt många ungdomar i källmaterialet tillverkade saker och ännu färre barn gjorde det. De yngsta i en grupp av 21 personer som ägnade sig åt att tillverka något spann eller lärde sig att spinna. Det rörde sig om både flickor och pojkar, från tio till 14 år. En pojke på 13 år snidade sin egen lieorv och en pojke i samma ålder täljde. En 14-årig flicka gjorde hank med sin far, och två drängar, 15 och 19 år, tillverkade band. En ung hustru vid 18 års ålder förväntades bland annat bidra med att sticka och stoppa strumpor och sy en skjorta åt sin man. Domkapitlet i Växjö ansåg att hon inte hade åstadkommit särskilt mycket efter tre års äktenskap. Tillsammans förvaltade det unga paret en egen gård. Mannen var tre år

65. T.ex. Myrdal (1999) s. 95; Sjöberg (2004) s. 20.

66. Se t. ex. Vista HR 18/2 1693 §4, renov domb EVIIAAAA:117, GHR, VaLA; hovres nr 4, 20/11 1662 samt bifogade underrättshandlingar från Kinds HR, Criminalia, Älvsborgs län EVAA:39, GHR, VaLA.

67. Söderbärke HR, AI:10 25/1 1728, §8, KHLA XXXVI, ULA.

äldre och paret gifte sig när flickan var 15.⁶⁸ Det är intressant att domkapitlet efterfrågade en större aktivitet gällande klädtillverkning hos den unga hustrun.

Iögonfallande är att den stora majoritet av aktiviteter som har att göra med ved och trähanteringen utfördes av pojkar. Det betyder dock inte att kvinnor inte arbetade med ved eller inte fällde träd.⁶⁹ Även flickor var ute för att hugga och lasta ved.⁷⁰ Det finns bland annat en flicka på 15 år som fällde träd under vallgången.⁷¹ Det handlar dock endast om en handfull flickor, medan det rör sig om fem gånger fler pojkar, de allra flesta mellan tio och 15 år.

Nästan motsatta förhållanden finns bland de yngre som passade barn. De som anställdes för att passa barn var oftast flickor, men även pojkar passade barn. Ofta tog de hand om yngre syskon eller grannars småbarn. Det kunde hända att det endast var för en kort stund, som till exempel pojken som sommaren 1736 under höbärgningen och rågskörden vaknade en farled för tunga vagnar som gick rakt genom byn och såg till att de småbarn som var ute inte for illa.⁷² Annika Erichsdotter, åtta år, tog 1676 hand om sin yngre bror, som fortfarande var så liten att han inte kunde prata väl, när han på nätterna behövde gå upp ur sängen för att kissa.⁷³ Tre gånger fler ärenden rörde sig om flickor än om pojkar som tog hand om små barn. Viktigt är dock att komma ihåg att det alltså inte var helt ovanligt att pojkar tog hand om små barn.⁷⁴

Detsamma gäller för de sfärer som tidigare ofta har förknippats med männens arbetsområde.⁷⁵ Det var inte helt ovanligt att flickor utförde arbeten som förutsatte att man kunde hantera en eller flera hästar. Det finns flera fall där flickor körde vagn eller handskades med hästar helt

68. Akter EIII:34, s. 313, 1692. Protokoll AI:6, s. 21, 22/6 1692, Växjö's domkapitels arkiv, VaLA. Se även Malin Lennartsson, *I säng och säte* (Lund 1999) s. 260. Förutom det ovan nämnda paret hittades i det rättsliga källmaterialet ytterligare en 19-årig flicka som var gift. Giftna ungdomar under 20 var mycket sällsynta. Den 19-åriga flickan var gift med en militär och ledde ett hushåll där det ingick två drängar och två pigor. Maken var nästan aldrig hemma.

69. Se fallet från Revsunds tingslag enligt vilket fyra kvinnor fällde träd: höstting Revsund 1692, § 10, Renov domb Gävleborgs län vol. 34, Svea hovrätt, RA.

70. T. ex. hovres 13/3 1665, 25/10 1665 + bifogade underrättshandlingar, Östra HR, Criminalia Jönköpings län, EVAA:46, GHR, VaLA; Se även hovres 11/5 1769, Olands HR 22/6 1768, IBL Uppsala län, ULA.

71. hovres 1/3 1701, Vadsbo HR, BU Skaraborgs län BIIA:11, GHR, RA.

72. hovres 23/9 1736, urtima ting Rasbo 3/8 1736, IBL Uppsala län, ULA.

73. hovres 13/6 1677, KHLA III AI:18, Ting i Husby 17/1 1676 IBL Kopparbergs län, ULA.

74. Om barn och ungdomar som passade yngre barn se även Rahikainen (2004) s. 12.

75. Heywood (2005) s. 186; Gadd (2000) s. 309–313.

själva och detta i påfallande tidig ålder. Barn som levde i en värld utan bilar, där hästar var en viktig del av vardagen, lärde sig enligt källmaterialet tidigt att umgås med dem. Det rörde sig inte enbart om att vattna och utfodra hästar när de var inhägnade eller stod i stallen. Att leda flera hästar ute på bete eller uppsöka dem i hagen för att ta med dem hem fordrar en viss hästvana. Det kunde även betyda att den som hämtade hästarna red dem hem.⁷⁶

Det yngsta barnet i källmaterialet som lärde sig rida var sju år. Fallet är från 1743. Pojken det rörde sig om hade fått rida en stund under ledning av en erfaren person som gick bredvid när djuret gick till en drickplats. Dagen efter hade pojken på eget bevåg, dock utan lov, tagit den unga hästen och tänkt rida till samma tjärn. För att komma upp på hästen stod han på grinden. Olyckligt nog tappade pojken kontrollen över djuret och ramlade av. En nästan blind 17-årig dräng försökte stoppa hästen, men skrämde den i stället. Trots detta påpekade rätten att en av de viktigaste orsakerna till olyckan var att pojken helt enkelt inte kunde rida.⁷⁷

Även om ovanstående exempel visar att pojkens fysiska begränsningar och brist på erfarenhet gjorde att han inte förmådde hantera hästen, så visar källmaterialet att barn som endast var några år äldre hade lärt sig handskas med hästar. Källmaterialet innehåller flera fall där barn utan hjälp av vuxna fraktade saker med häst och vagn eller med häst och släde, utan att det verkar ha varit något problem. Två pojkar, nio och tolv år, ledde två vagnar med minst två dragdjur över landsvägen genom skogen och passerade Tidaholms ägor i Skaraborgs län. Två drängar, som trodde att pojkarna inte hade stängt grinden, följde efter dem och tog ifrån dem en säck med havre. Utifrån vittnesmålen framgår att pojkarna utförde transporten utan vuxet sällskap.⁷⁸ Ett annat exempel är den elvaåriga gossen Erich Michelson som ensam körde häst och släde tillbaka till prästgården.⁷⁹ Också den tolvåriga Britha Erichsdotter var ensam när hon med häst och vagn kom till skogen för att lasta på en del störor och

76. T.ex. pojke, 12–13 år, hovres 9/10 1656, 14/11 1656 samt bifogade underrättshandlingar från Östra HR, Criminalia, Jönköpings län, GHR, VaLA; pojke 14 år och flicka 13 år, hämtade var sin husbondes häst; hovres nr 20, 21/11 1670 samt bifogade underrättshandlingar från Kinne HR, Criminalia Skaraborgs län, EVAA:51, GHR, VaLA; Se även Åker extraordinarie ting 12/8 1737, Häradsrätter Södermanlands län, AI:13, ULA.

77. Lagating 20/10 1743 § 8, Folkare AI:14, KLHA V, ULA.

78. Hovres 20/6 1702, Vartofta HR, BU Skaraborgs län BIIA:12, GHR, VALA.

79. Extraordinarie ting 3/4 1692 Skedvi AI:3, KLHA Serie X, ULA.

frakta hem dem.⁸⁰ Flera barn och ungdomar utförde även skjutsfärder. De behövde inte bara skjutsa folk med häst och vagn utan också komma tillbaka med ekipaget när den som hade blivit skjutsad hade kommit fram till sin bestämmelse.⁸¹ En tioårig flicka hjälpte till att driva fyra ston och fyra föl till ett annat samhälle. Hon skjutsade vid det tillfället drängen som hon arbetade med, och det framgår ur källan att hon kunde rida.⁸² Kerstin Olofsdotter var bara elva eller tolv år då hon i juni 1711 om aftonen "skjutsat främmande ifrån sitt husbondefolk" från Brännkyrka socken till Stockholms stad. Det framgår även att flickan mitt i natten kom ridande tillbaka, sittande på skjutshästen.⁸³ Också Ingeborg Olofsdotter från Ökna, 13 år, kunde rida. Den 2 maj 1745 skickades hon iväg av sin matmoder för att hämta tillbaka hästen som en artillerist skulle använda för att rida från Ökna till Granhed. Flickan började gå innan mannen startade.⁸⁴

Mest vanligt var att barn, och i synnerhet ungdomar, fraktade varor med häst och vagn eller släde. Även bland dem fanns en del flickor.⁸⁵ Pojkar är dock i majoritet vad gäller aktiviteter som innefattar hästhantering, 33 av 48 stycken, undantaget att utfodra och vattna hästar är inte inräknat här. De allra flesta pojkar som utförde dessa arbeten var tonåringar, men det är uppenbart att denna typ av arbeten också utfördes av flickor, och det från tio års ålder och uppåt.

Sammanfattningsvis kan det fastslås att det i de flesta fall inte fanns vattentäta skott mellan det som unga kvinnliga och unga manliga personer gjorde. Det andra vi kan konstatera är att unga personer av

80. Lagmansting 2/3 1586, Bro och Färentuna HR, fol 59v-60v, Reproduktionssamlingen, Upplands Lagmansrätt A:1, ULA.

81. Utförda skjutsfärder: pojke, tolv år, Kils Ting, 31/7 1633, Renov domb Värmland, Advokatfiskalen, EVIIAAL:2, VaLA; pojke, 16 år, Köpings KR 2/4 1690, ULA; pojke, 15 år, Personalia, C:2, 10/11 1693, Säby socken, Kyrkoarkiv i Västmanland; pojke, 14 år, hovres 23/8 1750, Åkerbo HR 22/5 1750 IBL Västmanlands län, ULA; pojke, tolv år, hovres 28/9 1763, Urtima ting Bälinge 8/9 1763 IBL Uppsala län, ULA.

82. Hovres nr 11, 25/6 1649 samt bifogade underrättshandlingar från Norra Vedbo HR Criminalia Jönköpings län, EVAA:27, GHR, VaLA.

83. Hovres 3/8 1711, Svartlösa HR, samt Justitierevisionens utslag, 8/8 1711, Svea hovrätt, RA.

84. Hovres 28/1 1746, Oppunda HR, IBL i Södermanlands län, ULA.

85. Två syskon, pojke, tolv eller 13 år, och flicka 16 år, fraktade ved, var sin tur; hovres nr 8, 13/3 1665, hovres nr 14, 25/10 1665 samt bifogade underrättshandlingar från Östra härad, Criminalia Jönköpings län, EVAA:46, GHR, VaLA; två systrar, 16 och 18 år, fraktade halm över sjön; personalia Fi, andra advent 1715, Stora Skedvi socken, Kyrkoarkiv Kopparbergs län, ULA; flicka, 17 eller 18 år, fraktade en tunna råg till kvarnen på natten; häradsrättsprotokoll 7/2 1733, Håbo häradsrätts arkiv Uppsala län, A1:6 ULA.

båda kön ibland rörde sig över stora avstånd från hemmet för att utföra vissa ärenden, som att överlämna pengar, hämta saker, valla boskap och skjutsa folk. Just när det gällde de geografiska gränserna och det fysiska rummet i förhållande till hemmet är det väldigt svårt att se någon skillnad mellan flickors och pojkars rörlighet. Löfgrens antaganden verkar alltså stämma bra.

Slutsatser

Mitt mål med den här studien har varit att utvidga kunskapen om barns och ungdomars levnadsvillkor och vardag under tidigmodern tid. Resultaten visar att barnens arbetsinsatser var viktiga, inte enbart för att unga personer behövde lära sig saker, utan också, och inte minst, för att barnens arbeten var en del av en större ekonomisk aktivitet på hushållsnivå och därutöver.

På 1600- och 1700-talen började barn i de nederländska städerna från och med åtta–nio års ålder integreras på arbetsmarknader som var en del av en mycket stor ekonomisk väv med förgreningar på landsbygden och långt ute i fjärrhandelns värld. I dessa städer var det mycket vanligt att unga barn utförde oskolat arbete, till exempel i repslagerier och inom piptillverkning eller i manufakturer där de kardade, spolade och spann. När det gäller Sverige har Hedenborg slagit fast att pojkar och flickor i samma ålder under slutet av 1700-talet började tjänstgöra även i manufakturerna i Stockholm. I likhet med i städerna började unga barn redan i åtta–nio års ålder på den svenska landsbygden under 1600- och 1700-talen slussas in i arbetslivet. Deras arbete utgjorde en viktig byggsten i den lokala ekonomin. Utan att utgöra en permanent arbetsstyrka bidrog yngre tonåringar och barn med viktiga insatser, både genom att arbeta för föräldrar, grannar och släktingar samt på den lokala arbetsmarknaden där de arbetade som barnflickor, hjälpredor, vallhjon, tjänstegossar och tjänstepigor.

Djurhållningen var en central del av den tidigmoderna ekonomin, och utan djurskötare fungerade inte denna. Därför var de unga vallhjonens arbetsinsatser mycket betydelsefulla för ekonomin i sin helhet. Detsamma skulle kunna sägas om en hel del av barns och ungdomars övriga arbete. Jesper Larsson hävdar till och med att den kraftiga ökningen av boskapsbesättningarna inom det svenska jordbruket under slutet av 1500-talet och under 1600-talet till stor del skedde tack vare en

effektivare användning av utemarkerna. Denna förändring, som tydligt märktes genom en påfallande ökning av antalet getter och får samt genom byggandet av fåbodnar norr om fåbodgränsen, blev enligt Larsson möjlig bland annat genom att barn och unga vallhjon utnyttjades till att ta hand om djuren.⁸⁶ Mina resultat understödjer Larssons slutsatser. Uppgifterna om barns och ungas arbete från 1500-talet är dock för få för att något om de eventuella förändringarna i barns insatser jämfört med 1600-talet ska kunna fastställas. Att barn och ungdomar användes som arbetskraft kan dock ses som ett slags dominoeffekt. Barnen gjorde mängder av nödvändiga saker och frigjorde därmed tid åt föräldrar, äldre syskon, släktingar, grannar och husbondefolket. Dominoeffekten av den typen av enkla insatser var enorm. Småbarnsföräldrar kunde göra vissa saker som utan barnens hjälp var omöjlig, äldre ungdomar kunde hjälpa de vuxna med tyngre arbeten och dagsverken och husbönder och matmodrar kunde uträtta egna ärenden, både innanför och utanför hemmets ramar, underhålla sociala relationer, besöka marknader och arbeta med uppgifter som krävde en eller flera vuxnas insatser.

Detta särskilda ekonomiska system förutsatte att det fanns – och skapades – specifika sociala relationer mellan barnen, ungdomarna, fosterföräldrar, husbondefolk och andra arbetsgivare ofta redan i mycket tidig ålder. Någon motsvarighet till detta finns inte i senare tiders Västeuropa. Systemet med arbetande barn och ungdomar, av vilka många dessutom var inneboende hos sin arbetsgivare, hade långtgående ekonomiska och sociala konsekvenser för alla samhällsmedlemmars sätt att leva och för hur samhället utvecklades i stort.

I likhet med Krausmans studie om unga personers arbete på landsbygden i det tidigmoderna England ser vi att fenomenet att ta tjänst och börja arbeta i andras hushåll inte behöver ses som en allt för abrupt övergång inom barns och unga tonåringars arbetsliv. Krausman påpekar med all rätt på att många barn och ungdomar som arbetade inom jordbruket redan hade arbetat under flera år innan de flyttade hemifrån. Många hade även lämnat föräldrahemmet för att arbeta hos andra under kortare perioder innan de flyttade definitivt.⁸⁷ Men brottet med föräldrahemmet kan ändå ha uppfattats som abrupt av andra skäl. Man kan

86. Jesper Larsson, *Fåbodväsendet 1550–1920: ett centralt element i Nordsveriges jordbruks-system* (Uppsala 2009) s. 35f., 186f., 191–197.

87. Krausman (1994) s. 39, 62.

föreställa sig att det var psykiskt och socialt påfrestande att flytta hemifrån, i synnerhet i Sverige, där vi kan konstatera att många av de som lämnade föräldrahemmet endast var tolv–tretton år gamla och ibland yngre. Till skillnad från vad Rahikainen uppger, visar källmaterialet att det var relativt vanligt att unga personer under 15 år tjänstgjorde i andras hushåll.

Resultaten från den här undersökningen stämmer överens med Le Roy Laduries och Hanawalts påpekanden, att det fanns olika uppgifter för olika åldrar. Men det finns också skillnader. Att gå vall var exempelvis något som i Sverige i första hand gjordes av personer under 15 år och flickor och pojkar arbetade i lika stor utsträckning som vallhjon. I analogi med de barn och yngre tonåringar som man anställde i manufaktur och fabriker, anställde godsägare och bönder barn och yngre tonåringar i en viss ålder för att arbeta med specifika arbetsuppgifter under en kortare period. När de blev ungefär 15 ersattes de ofta med ny, ung arbetskraft.⁸⁸ Ung arbetskraft på landsbygden föll därmed isär i flera åldersgrupper: en grupp, under åtta år, som lekte oftare än att arbeta; en grupp mellan åtta och tolv år; en grupp mellan tolv och 15 och de som var 15 år och äldre. Den uppdelningen blir synnerligen tydlig när vallgång sätts i relation till andra arbetsuppgifter. En betydande del av dem som arbetade som vallhjon hemma var bara tio–elva år. De vallhjon som tjänstgjorde utanför den egna familjen var ofta bara ett par år äldre, mellan tolv och 13 år. Barn under tolv arbetade framför allt med djurskötsel, skörd och uppgifter som i tiggarförordningarna kallas ”ringa arbeten”. Andelen ”övrige arbetsuppgifter” som unga personer utförde ökade kraftigt från och med tonåren.

Barn och ungdomar av båda könen rörde sig regelbundet över stora områden och tillryggalade stora sträckor under arbetet. Flickor verkar inte ha varit mer knutna till hemmet rumsligt sett än pojkar, något som gällde både barn och ungdomar. En starkt utpräglad könsarbetsdelning går inte att finna för barn under tolv år. I den mån en sådan ändå fanns, var den inte lika strikt som i det medeltida England. Även ungdomar av båda kön arbetade ofta med arbeten som tidigare har uppfattats som starkt könskodade. Det mest påfallande exemplet på avsaknaden av olika arbetssfärer är arbetet med hästar och hästskötseln och till viss del gäller

88. Jfr Lars Olsson, *Då barn var lönsamma* (Lund 1980) s. 169f.

det även barnpassning.

Möjligtvis var mjölkningen ett undantag – jag har bara stött på flickor som mjölkade – men uppgifterna om just denna aktivitet är få. Däremot visar det genomgångna källmaterialet att både flickor och pojkar arbetade i fähuset i lika stor utsträckning. Trots att det fanns en tendens till könsarbetsdelning för vissa arbetsuppgifter så finns det en hel del belägg för Löfgrens antagande att könsarbetsdelning inte gällde i särskilt hög grad för barn. Åldern inte bara bestämde vilka slags arbeten tidigmoderna människor kunde och fick utföra utan undanträngde i vissa fall andra faktorer som var bestämmande för vad som ansågs vara typiskt kvinnligt respektive typiskt manligt.

Indispensable help: Child and teenage labour in early modern Sweden

In the older literature, the work performed by children and teenagers in early modern Sweden is often associated with a specific type of simple tasks carried out within the household, particularly undervalued domestic work such as running errands and taking care of livestock. Newer evidence suggests that what seems to be a range of less important tasks were not only of substantial importance to the economy of the household, but were also of great importance to the economy as a whole.

This article focuses primarily on young people's work: what they did and at what age. The aim is also to study the division of labour between the sexes or the absence of such a division among young people.

Previous research on early modern labour has sometimes emphasized that men's and women's work was undertaken in two different spheres in accordance with a widespread gendered division of labour. New research has underlined that factors such as status, poverty and work force shortages meant that the relatively strict boundaries between male and female spheres were abandoned. An important element that also affected the division of labour was age. According to Orvar Löfgren, separation into a male and female sphere did not exist for children to the same extent as it did for adults.

The study shows that the labour of children and young teenagers of both sexes was regularly carried out at great distances from their homes and over extensive areas. It appears that girls were not more limited by the boundaries of the domestic sphere than boys were. A distinct gendered division of

labour therefore did not exist for children and young teenagers. Age not only defined what type of work early modern people were expected to do, in some cases age eliminated other factors which were determinative for what was considered to be typically female and male behaviour.

Being neither a permanent or stable workforce, the effect of child and teenage work at home as well as on the local labour market was obvious.

The use of a young labour force worked like a domino effect. By working, children saved their parents, older siblings, relatives, neighbours and employers much time. The domino effect of their efforts was enormous. Parents with small children could do certain things that had been impossible without this help, older youths could instead help adults with heavier work and *corvée*, and employers could do their own business, maintain social contacts, visit marketplaces and perform work that could only be managed by one or more adults.

Keywords: Sweden, early modern period, children's history, child labour, teenagers, gender